

תוכן העניינים

5	פתיח דבר	
7	לזכרו של פרופ' שמואל שקד ז"ל	יוסף שביד
9	בתי-הכנסת מימי הבית השני והשפעתם על התפתחות בתי-הכנסת של תקופת המשנה והתלמוד – סקירה אדריכלית	אהוד נצר
25	בית-כנסת מתקופת הבית השני בחורבת אום אל-עומדן שבמודיעין	אלכסנדר און, שלומית וקסלר- בדולח ויהודה רפואנו
31	המבנה הציבורי בחורבת עתרי – בית-כנסת(?) מן התקופה שבין מרד החורבן למרד בר-כוכבא	בוזע זיסו ואמיר גנור
43	כוהנים וזכר המקדש בבתי-הכנסת של דרום יהודה בתקופת המשנה והתלמוד	דוד עמית
49	כתובות בתי-כנסת מתקופת המשנה והתלמוד	חגי משגב
57	בית-הכנסת בדיר עזיז ברמת הגולן	חיים בן דוד וצבי אורי מעוז
67	יחזקאל פרק לז – מפתח נוסף לפירוש תכנית ציורי הקיר בבית-הכנסת של דורה-אירופוס	אלישבע רבל-נהר
77	הערות על השיח היהודי-נוצרי בפסיפס בית-הכנסת בציפורי	רינה טלגם
87	מטרולוגיה ותיארוך בתי-כנסת עתיקים בארץ-ישראל	דורון חן
93	הדוכן בכנסיות והבימה בבתי-כנסת בארץ-ישראל בתקופה הביזנטית	דוד מילסון
99	בתי-הכנסת באיטליה בתקופת הבארוק	דוד קאסוטו
119	בתי-הכנסת בגטו של רומא והמוזיקה כמרכיב בעיצובם	נעמי קאסוטו
129	הבימה בבתי-הכנסת המאוחרים של יוון ומקורותיה	אליאס מסינס
137	שחזור בית-כנסת "החורבה"	נחום מלצר
139	"החורבה" – סיפור שלא נגמר	רם כרמי
149	בית-מדרש גבוה לנשים על-שם סטלה ק' אברהם בגוש עציון	ריטה דונסקי-פויירשטיין
153	בית-כנסת בלב בית-חולים	רם כרמי
161	מועדי אָל בהיכלי הדעת ארבעה בתי-כנסת בקמפוסים אוניברסיטאיים בישראל	דוד קאסוטו

פתח דבר

"ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה:ח). פסוק זה הוא הוראה מפורשת לעם ישראל להקים את המשכן, ומכאן נגזר ציווי לבניית המקדש, המרכז הפולחני והרוחני של עם ישראל בארצו. קיומו של המקדש הוא סמל מוחשי לנוכחות השכינה בתוככי עם ישראל – כנאמר: "בתוכם". לאחר חורבן הבית הראשון, בעת שהעם גלה מארצו או זמן-מה לאחר שיבת ציון, החל להתגבש רעיון בית-הכנסת. המועד המדויק שבו נבנו בתי-הכנסת הראשונים אינו ברור, אך ככל הידוע בית-הכנסת מעולם לא שימש תחליף למקדש ולא התחרה בו. בתלמוד נדרש על הפסוק "ואהי להם למקדש מעט" (יחזקאל יא:טז), כי הכוונה לבתי כנסיות ולבתי מדרשות שבבבל (בבלי, מגילה, כט, ע"א). המונח "מקדש מעט" הפך לימים שם נרדף לבית-כנסת. במסכת ברכות נאמר:

תניא, אבא בנימין אומר: אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר "לשמע אל הרנה ואל התפלה" (מלכים א' ח:כח) – במקום רנה שם תהא תפילה. אמר רבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: מנין שהקב"ה מצוי בבית הכנסת? שנאמר "אלהים נצב בעדת אל" (תהלים פב:א). ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם? שנאמר "אלהים נצב בעדת אל" (בבלי, ברכות, ו, ע"א).

על התפתחות מעמדו של בית-הכנסת במהלך הדורות אפשר ללמוד מפסיקת הרמב"ם: "כל מקום שיש בו עשרה מישראל – צריך להכין בו בית שיכנסו בו לתפלה בכל עת תפלה, ומקום זה נקרא: בית-הכנסת" (משנה תורה, ספר אהבה, הלכות תפילה, יא, א).

הדינמיות של המחשבה היהודית הביאה לכך שבית-הכנסת זכה במהלך הדורות לפריחה ולהרחבת יעדיו. לא הרי בית-הכנסת בזמן הבית, ששימש למטרות דתיות דוגמת קריאת התורה, לימוד המצוות ומטרות קהילתיות-חברתיות, כהרי בית-הכנסת לאחר החורבן, עת הפך להיות המוסד המרכזי והחשוב ביותר של כל קהילה יהודית באשר היא, אם בארץ-ישראל ואם בתפוצות, ובאו בו לידי ביטוי ערכים דתיים ותרבותיים, חברתיים ולאומיים.

בית-הכנסת הוא אפוא אחד מטיפוסי המבנים הייעודיים הבודדים בעולם שקיומו נמשך ברציפות במשך אלפיים שנה ויותר. במהלך תקופה ארוכה זו הוקמו בתי-כנסת ברחבי תבל על-פני כל היבשות, באלפי קהילות של יהודים. בית-הכנסת אינו מיועד לטקסים מורכבים כמו בכנסייה, שם הטקסים נובעים מהיררכיה דתית ומשליכים ומשפיעים על תכנית בניין הכנסייה. אך עם זאת, כאמור, הגיוון של מבני בתי-הכנסת הוא רב. נוסף על היותו אתר תפילה משמש בית-הכנסת גם מקום לימוד, ומעיון בקובץ שלפנינו עולה כי בית-הכנסת אף שימש מרכז קהילתי שבו התכנס הציבור למטרות שונות – למקום מושבו של בית-הדין של הקהילה, לטקסי נישואין וברית-מילה ומקום להשמעת מוזיקה ליטורגית ואף להצגת מחזות. מכלול בית-הכנסת הוא אפוא הציר המרכזי שסביבו מתנהלים חיי הקהילה על כל היבטיהם. מנהגי התפילה השונים והשימושים הרבים שנוספו לבית-הכנסת השפיעו, כמובן מאליו, גם על תכנונו ועל עיצובו – הנושא העיקרי שבו עוסקים המאמרים שבקובץ.

מטבע הדברים לא ניתן לכלול בכרך אחד את המידע המקיף והעצום בממדיו שהצטבר על התפתחות בית-הכנסת במהלך הדורות. בקובץ זה נכללים מאמרים הדנים בבית-הכנסת החל מן התקופה החשמונאית ועד לעצם היום הזה, ובהם סיכומים וחיידושים שהם ציוני דרך בהתפתחות האדריכלות של בתי הכנסת ובעיצובם.

קובץ זה רואה אור בעקבות כנס בנושא "חקר תולדות בתי-הכנסת", שערכו המחלקה לאדריכלות ורשות המחקר של המכללה האקדמית יהודה ושומרון. הכנס נערך בחנוכה ה'תשס"ב (דצמבר 2001) והוקדש לזכרו של האדריכל שמואל שקד, שהיה ממניחי היסוד של המחלקה לאדריכלות במכללה ומהמורים הבולטים בה.

ברצוננו להודות להנהלת המכללה האקדמית יהודה ושומרון על שאפשרה את הוצאתו לאור של הקובץ, למחברי המאמרים ולכל אלו שסייעו בידינו בפרסום הספר.

יעקב אשל, אהוד נצר, דוד עמית, דוד קאסוטו

סיון ה'תשס"ד
יוני 2004

CONTENTS

	INTRODUCTION	5
Joseph Schweid	OBITUARY – PROFESSOR SHMUEL SHAKED ש"ס	7
Ehud Netzer	THE SYNAGOGUES OF THE SECOND TEMPLE PERIOD AND THEIR IMPACT ON LATER ONES	9
Alexander Onn, Shlomit Veksler- Bdolach & Yehuda Rapuano	A SYNAGOGUE FROM THE SECOND TEMPLE PERIOD AT HURVAT UMM EL-'UMDAN IN MODIIN	25
Boaz Zissu & Amir Ganor	THE PUBLIC BUILDING AT HURVAT 'ETHRI – A SYNAGOGUE (?) FROM THE PERIOD BETWEEN THE JEWISH WAR AND THE BAR KOKHBA REVOLT	31
David Amit	PRIESTS AND REMEMBRANCE OF THE TEMPLE IN THE SYNAGOGUES OF SOUTHERN JUDEA	43
Hagay Misgav	SYNAGOGUE INSCRIPTIONS FROM THE MISHNAH AND TALMUD PERIOD	49
Chaim Ben David & Zvi U. Maoz	THE SYNAGOGUE AT TEL AZIZ ON THE GOLAN HEIGHTS	57
Elisheva Revel-Neher	AN ADDITIONAL KEY TO THE PROGRAM OF THE DURA-EUROPOS SYNAGOGUE FRESCOES: EZEKIEL 37	67
Rina Talgam	COMMENTS ON THE JUDEO-CHRISTIAN DIALOGUE IN THE MOSAIC FLOOR OF THE SEPPHORIS SYNAGOGUE	77
Doron Chen	METROLOGY AND DATING OF ANCIENT SYNAGOGUES IN ERETZ ISRAEL	87
David Milson	THE AMBO IN CHURCHES AND THE BEMA IN SYNAGOGUES OF BYZANTINE PALESTINE	93
David Cassuto	THE ITALIAN SYNAGOGUES IN THE BAROQUE ERA	99
Naomi Cassuto	THE SYNAGOGUES IN THE GHETTO OF ROME AND MUSIC AS AN IMPORTANT ELEMENT OF THEIR DESIGN	119
Elias V. Massinas	THE BEMA IN LATE GREEK SYNAGOGUES AND THE ORIGIN OF ITS DESIGN	129
Nachum Meltzer	RECONSTRUCTION OF "THE HURVAH" SYNAGOGUE	137
Ram Carmi	"THE HURVAH" – AN UNFINISHED STORY	139
Rita Dunsky-Feuerstein	THE STELLA K ABRAHAM BETH MIDRASH FOR WOMEN IN GUSH ETZION	149
Ram Carmi	A SYNAGOGUE IN THE HEART OF A HOSPITAL	153
David Cassuto	GOD'S CONGREGATION SITES IN THE SHRINES OF WISDOM – FOUR SYNAGOGUES ON UNIVERSITY CAMPUSES IN ISRAEL	161